

ГЛОБАЛІЗАЦІЙНІ ХВИЛІ В ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ОСВІТИ

Створення цілісної картини розвитку вітчизняної освіти потребує урахування широкої сукупності чинників, у тому числі і зовнішніх впливів. У рамках даної статті проаналізуємо їх в контексті концепції глобалізації освіти, яка отримала в сучасних умовах значного розвитку.

Глобалізацію освіти ми трактуємо як процес інтеграції національних освітніх систем у планетарному і субпланетарному (регіональному) вимірах. Ми будемо вести мову про стратегії глобалізаційних процесів, які мають як асиміляційний характер, тобто є такими, що передбачають уподібнення одних освітніх систем іншим насильницьким шляхом, так і конвергентний, за яких різні освітні системи у тій чи іншій мірі взаємозбагачують одна одну. Абсолютно переважаючим у процесі історичного розвитку людства є асиміляційний шлях інтеграції освітніх систем (як і цивілізацій взагалі), інший же – конвергентний, набув розвитку лише у XX ст. [1, с. 12]. Серед чинників, що визначають сутність глобалізаційних процесів у сфері освіти можна назвати як позапедагогічні (політичні, ідеологічні), так і педагогічні. До перших можна віднести експансію світових релігій та світових імперій (їх ми називаємо агентами глобалізаційного впливу), до других – освітніх традицій, пов'язаних із позапедагогічними чинниками, та нових освітніх технологій (вони виступають засобами глобалізаційного впливу).

Отже, в історії української освіти ми вбачаємо п'ять глобалізаційних хвиль, кожна з яких по своєму вплинула на формування сутнісних ознак вітчизняного шкільництва.

Першу глобалізаційну хвилю, яка радикально змінила ідеологічні основи, характер, зміст навчання у наших предків, ми пов'язуємо з утворенням держави Київська Русь та прийняттям християнства. Хрестивши Русь у 988р., князь Володимир Святославович започаткував, як відомо, у цьому ж році першу школу книжного навчання, що іноді асоціюється з появою на Русі писемності як такої. Однак істина, як підкреслюють сучасні історики української освіти, полягає у іншому: на час виникнення Кирилом і Мефодієм слов'янської азбуки “першоукраїнське (слов'янське) письмо уже існувало не одне століття, обслуговуючи самотню культуру, оригінальне вірування, зв'язок із давно минулими часами, традиціями, отим віковичним корінням, що українця зробило саме українцем, а не людиною якоїсь іншої національності” [2, с. 68]. Першоукраїнська писемність використовувалась як в державному, так і в економічному житті, вивчалась у дохристиянських школах грамоти. Однак і це письмо, і культура, створена на його основі, і народна мова, і язичницька релігія були заборонені, переслідувані, знищені із запровадженням християнства, яке стало об'єднуючим началом для побудови нової держави. В народному світогляді старе і нове стало співіснувати: “абсолютна євангельська істина сприймалась українським народом відповідно його психологічних властивостей, історії, побуту.... Християнство не забезпечувало всього того, чим жив до прийняття його народ.... Таким чином, вироблявся світогляд, мораль й звичаї, в яких органічно об'єднувалось євангельське вчення з деякими непротивними йому елементами попередньої національної культури”, – відзначав Г.Ващенко, аналізуючи феноменальне поєднання християнських та язичницьких традицій в українській культурі [3, с. 105]. Однак у шкільництві впливи християнсько-візантійської освітньої традиції набули не конвергентного, а радикально асиміляційного характеру, оскільки ідеологічною основою освіти була християнська релігія, яка в принципі, як і будь-яка інша релігія, не допускає інтеграції з іншою, вбачаючи в цьому відмову від чистоти власної віри. Отже, асиміляційні процеси мали для першоукраїнської освітньої традиції нищівний характер, і агентом такого впливу стала власна держава, її керівництво. Контрагентом виступали служителі язичницької віри, однак вони були гнані і знищені як і віра й культура, яку вони представляли.

Занепад київської державності у XIII ст., пов'язаний як з внутрішнім розбратом, так і з татаро-монгольською навалою, привів до суттєвої деградації освіти, однак асиміляційних впливів християнсько-візантійська освітня традиція за цих часів не зазнала, оскільки завойовники не принесли з собою достойних духовних надбань, та й не ставили собі такої мети. Не сталося таких впливів і у процесі завоювання значної кількості українських територій литовськими феодалами, оскільки, як свідчать історики, останні не мали на той час навіть своєї літературної мови.

Друга глобалізаційна хвиля в історії української освіти пов'язана з польсько-католицькою експансією. Асиміляційні намагання польської влади щодо української нації мали багатоаспектний характер. Стосувалися ці намагання й освітньої сфери, оскільки вона була безпосередньо пов'язана з питаннями збереження православ'я, тобто духовного стрижня, навколо якого українська нація об'єднувалася. Тож, православні школи не в меншій мірі, ніж православні церкви та монастирі піддавалися гонінню та нищенню, тим паче, що школи існували при культових закладах.

Отже, агентом глобалізаційного впливу на цей раз виступає держава-агресор, на відміну від попередньої ситуації, коли освітня асиміляція була ініційована власною державою. Ріднить другу глобалізаційну хвилю з першою те, що вона була прямо пов'язана з експансією на українські землі західного християнського обряду – католицизму. Отже, католицизм став і важливим агентом, і, одночасно, засобом глобалізаційного впливу. “Вістрям” же цього засобу був, безперечно, орден єзуїтів.

Суб'єктом другого глобалізаційного впливу можна назвати західноєвропейську освітню традицію, а об'єктом – східнослов'янську (православно-візантійську). Стратегія здійснення впливу мала асиміляційний характер і результатів вона передбачала досягти радикальних.

Однак, історичний хід розвитку українського шкільництва у XVI- XVII ст. суттєво відрізнявся від попереднього циклу. Пояснюється це, передусім, тим, що в українського народу знайшлася політична воля і мужність протистояти асиміляції.

Уособленням цих сил став, зокрема, князь Костянтин Острозький. Саме він започаткував першу у ці історичні часи українську школу підвищеного рівня, яку за ідеологією та змістом навчання називають слов'яно-греко-латинською. У цьому типі шкіл ми вбачаємо прообраз інтеграційних процесів конвергентного типу в освітній сфері (назвемо його частково-конвергентним, оскільки за рахунок іншої збагатилася лише одна з двох освітніх традицій, що були суб'єктами взаємодії), який в цілому не був характерний для того історичного періоду. Об'єктивні обставини політичного та релігійного життя змусили православну українську інтелігенцію вже тоді навчатися кращого чужого (латинської мови, європейської науки й культури) задля збереження і збагачення свого (слов'янської мови, православної релігії, української культури).

Поява слов'яно-греко-латинських шкіл переросла у нову українську освітню традицію завдяки руху братських шкіл, які становлять одну з найбільш цікавих і плідних сторінок в історії української освіти. Одна з братських шкіл – Київська, знайшла підтримку у наймогутнішої на ті часи української політичної та військової сили – козацтва. Цей історичний факт не є випадковим з огляду на те, що очолювала військо на той час людина, яка сама отримала освіту у слов'яно-греко-латинській школі (Острозькому колегіумі) – гетьман Петро Конашевич Сагайдачний. Взагалі козацька старшина, як відомо, у більшості своїй була не просто грамотною, а високоосвіченою, що сприяло усвідомленню нею ролі шкільництва у збереженні та піднесенні національної свідомості.

Розвитку конвергентних тенденцій в українській освіті сприяла і традиція завершення освіти у закордонних університетах: “Україна ніколи не лякалась західної культури, і західний вплив широкою річкою вільно котився до нас. Кращі люде наші часто їздили до закордонних університетів кінчати там своє виховання – їздили вже в XVI віці, а в XVII віці це стало ділом звичайним” – пише Іван Огієнко [4, с. 35].

До закладів конвергентного типу ми умовно можемо віднести і уніатські школи, колегіуми, академії. Умовно тому, що за своїм змістом вони мало чим відрізнялися від католицьких.

У цілому можемо зробити висновок, що характер впливів у добу другої глобалізаційної хвилі не переріс на нищівний для української освіти і навіть набув елементів конвергентного характеру тільки у зв'язку з активним опором, пошуком нових варіантів розвитку як з боку політичної та економічної еліти, так і громадських православних сил (братств).

Третю глобалізаційну хвилю в історії української освіти можна поділити на два “вали” – східний і західний.

“Східний вал” – російський, став відчутним за часів перетворення Московської держави в Російську імперію, тобто за часів Петра I. Саме він – перший російський імператор, надавши Києво-братському колегіуму статусу академії, почав її поросійщення, заборонивши у 1720 р. друкувати у Малоросії будь-які книги українською мовою. Спадкоємці Петра крок за кроком продовжували справу свого політичного батька. У 1753 р. Катерина II видала указ про заборону викладання українською мовою у Київській академії. Вона ж знищила всю систему українських народних шкіл: полкових, січових, мандрівних, яких більше тисячі існувало на землях Лівобережжя за часів української

автономії. Ніякого спротиву з боку української еліти російська імператриця не зустріла, оскільки вчасно знешкодила його, надавши цій еліті права, рівні з російською. У 1863 р. бомбою вибухнув Циркуляр Міністра внутрішніх справ П.Валуєва про заборону видавати книжки українською мовою, якої “не было, нет и быть не может”. Цей нищівний цикл був зупинений лише зі створенням Української народної республіки, сам факт народження якої засвідчив, що запеклі асиміляційні спроби третьої хвилі не досягли своєї мети: стало кому і стало як відроджувати українську школу. Ініціаторами цього процесу були блискучі представники української інтелігенції М. Грушевський, І. Стешенко, П. Холодний, І. Огієнко, С. Русова та багато інших. Протягом небагатьох місяців існування Української держави були розроблені концептуальні та організаційні засади, структура української національної школи, програми та навчальні плани українознавчих дисциплін, їх підручники, термінологічні словники тощо.

“Західний вал” третьої глобалізаційної хвилі – польсько-австрійський. Традиційна антиукраїнська освітня політика польської держави була підпорядкована після поділу Польщі австрійським господарям. Щоправда, влада Габсбургів, щоб привернути до себе український народ, зробила для нього деякі “пом’якшення”: у 1774 р. була започаткована шкільна система, у якій передбачалося навчання місцевою говіркою у однокласній елементарній школі. На вищих же ступенях відбувався перехід до польської та німецької мов. Іншими “українофільськими” кроками австрійської влади стали: надання греко-католицькому духовенству можливості отримання освіти високого рівня та відкриття українознавчих кафедр у Львівському та Чернівецькому університетах. Українофобських же кроків було значно більше і полягала їх сутність у спробах асиміляції українського населення – його мови, культури, релігії до панівної нації. Відзначимо, однак, що прийняття конституції Австро-Угорської імперії забезпечило українцям дещо кращі ніж в Росії умови для розвитку національної школи, і тип освітніх впливів, здійснюваних на цій території, ми можемо назвати поступово-асиміляційним (порівняно з радикально-асиміляційним, нищівним у Російській імперії).

Четверта хвиля глобалізуючих впливів на українську освіту пов’язана з розвитком радянської школи як єдиноподібної, уніфікованої. Розвиток таких її якостей особливо посилювався у 30-х рр. XX ст. після припинення політики українізації та знищення її здобутків: тисяч і тисяч національних шкіл, українських культурних і освітніх діячів. Перетворення української національної школи у радянську відбувалося, значною мірою, через інтернаціоналізацію виховного процесу, наслідком якого повинно було стати формування з різних народів, що населяли соціалістичну імперію, єдиної спільності – радянського народу. Отже, українська школа радянських часів хоча і продовжувала існувати, але крок за кроком втрачала свої національні ознаки і набувала нових, характерних у більшості аспектів своєї діяльності (мовному, структурному, культурному тощо) для домінуючої нації. Стратегія здійснюваного впливу, що мав асиміляційний характер, змінювалась у різні часи від радикальної (30-ті рр. XX ст.) до поступово-асиміляційної (50-80 рр. XX ст.).

Природним кінцем четвертої глобалізаційної хвилі став крах радянської держави. Українська школа отримала новий шанс на відродження та розвиток. Постає питання: чи є сучасна освітня система вільною від зазіхань на асиміляційні впливи? Однозначною є відповідь: ні. Сьогодні, коли глобалізація є характерною ознакою всіх сторін нашого життя, про що йшлося на початку статті, особливо важливо усвідомлювати ризики, пов’язані з нею. Провідними агентами глобалізуючих впливів сьогодні є міжнародні фінансові, економічні, торгові, культурно-освітні організації та угоди (наприклад, GATS). Як бачимо, агентів багато, і стратегії їх діяльності щодо інтеграції освітньої сфери є різними: асиміляційними, конвергентними, розвивальними. Суб’єктом глобалізуючого впливу у сфері вищої освіти вже сьогодні однозначно можна назвати західну освітню традицію високих стандартів якості, зокрема дослідницький університет світового рівня (world class research university as a center of excellence), у сфері базової освіти – це західна модель школи і та система цінностей, яку вона формує. Найважливішим засобом такого впливу стали сучасні інформаційно-комунікаційні технології та мова міжнародного спілкування (у тому числі і віртуального). Об’єктом впливу є щойно створена система освіти незалежної Української держави.

Далі подамо проаналізовані нами історичні етапи розвитку глобалізаційних процесів у вітчизняній освіті у вигляді таблиці.

Таблиця 1. Глобалізаційні хвилі в історії української освіти

Історичний період	Агент	Суб'єкт	Об'єкт	Контр-агент	Стратегія здійснення глобалізаційного впливу та його наслідки
1 ^а хвиля X-XII ст.	Держава Київська Русь, християнська церква візантійського обряду	християнсько-візантійська освітня традиція	першоукраїнська освітня традиція	служителі язичницьких культів	радикально-асиміляційна: повне знищення попередньої освітньої традиції
2 ^а хвиля XV-XVII ст.	Польське королівство, Річ Посполита, католицька церква	західноєвропейська освітня традиція	Східнослов'янська (православно-візантійська) освітня традиція	українська православна еліта, Військо Запорізьке	а)асиміляційна: заборона, знищення українських шкіл; б)частково-конвергентна: створення слов'яно-греко-латинських шкіл, освіта за кордоном
3.1. ^а хвиля XVIII-поч. XX ст.	Російська імперія	система освіти Російської імперії	освітня традиція українського Ренесансу	професійні, громадські та політичні об'єднання української інтелігенції	наступально-асиміляційна: від заборони українського друку до повної заборони української школи
3.2. ^а хвиля XVIII-поч. XX ст.	Австро-Угорська імперія	система освіти австро-угорської держави			поступово асиміляційна з елементами частково-конвергентних впливів: обмеження розвитку української школи, її існування тільки як елементарної або двомовної
4 ^а хвиля 30-80-ті рр. XX ст.	Радянський Союз	радянська освітня система у її російському варіанті	українська національна освітня система 20-х рр. XX ст.	українська інтелігенція	асиміляційна: радикальна ідеологічна структурна уніфікація школи з поступовою мовною.
початок 5 ^ї хвилі 90-ті рр. XX ст.	міжнародні організації (ООН, ЮНЕСКО, ОЕСР, ЄС, МВФ, СОТ, СБ) та угоди	західна освітня традиція високих стандартів якості, представлена дослідницьким університетом світового рівня, західною моделлю базової освіти	система освіти незалежної Української держави	Українська держава	асиміляційна – заміна (поступова чи радикальна) національної освіти західною моделлю, американізація духовних цінностей; конвергентна – інтеграція національної системи у світовий освітній простір зі збереженням і збагаченням її сутнісних основ

Підсумовуючи зазначимо, що глобалізаційні хвилі щоразу відігравали визначальну роль у формуванні стратегічних напрямів розвитку української нації і її освіти протягом великих проміжків часу (від десятків років до багатьох століть). І зараз, коли набирає сили і могутності найпотужніша п'ята глобалізаційна хвиля, дуже важливо для педагогічної науки мати перспективну стратегію активних та упереджуваних відповідей на виклики часу. Необхідно усвідомити, що глобалізація є не статичною проблемою, а динамічним процесом, закони розвитку якого треба вивчати і розуміти. Тільки тоді Україна зможе реалізувати свій європейський та глобальний потенціал.

Література:

1. Яковець Ю.В. Глобализация и взаимодействие цивилизаций. - М., 2001.
2. Любар О.О., Стельмахович М.Г., Федоренко Д.Т. Історія української педагогіки. /За редакцією М.Г.Стельмаховича. - К., 1998.
3. Ващенко Г. Г. Виховний ідеал. - Полтава, 1994.
4. Огієнко І.І. Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу. - К., 1991.